

ГРАЖДАНСКА ОТГОВОРНОСТ ЗА ВРЕДИ, ПРИЧИНЕНИ ОТ ГЕННОМОДИФИЦИРАНИ ОРГАНИЗМИ

проф. д-р Поля Голева¹

Гражданската отговорност е правно средство за разпределение на имуществените вреди между техния причинител и лицето, в чиято правна сфера те са настъпили. Правната уредба на гражданската отговорност отговаря на въпроса, в какъв обхват и в кои случаи увреденото лице може да получи обезщетение на вредите от техния причинител. Основната функция на института на гражданската отговорност е обезщетителната функция. Под гражданска отговорност се разбира това средство за обезщетяване на вреди, при което възниква претенция в полза на пострадалия, единствено и само ако са изпълнени всички изисквания за възникване на задължението на причинителя, наречено гражданска отговорност. Тъй като вредите могат да са резултат от неизпълнение на договорно задължение или на общото задължение да не се вреди другиму, се различават договорна и извъндоговорна, наречена още деликтна отговорност. Именно втория вид отговорност има предвид чл. 144 от Закона за генетично модифицирани организми. Този член се прие със Закона за изменение и допълнение на ЗГМО, публикуван в ДВ бр. 25 от 2010 г. Законът регулира само извъндоговорните отношения на разпределение на вредите от ГМО.

Основната цел на гражданската отговорност е да се поправят вредите, причинени другиму. Освен обезщетителна функция, гражданската отговорност изпълнява и една не по-малко важна превантивна функция, която се дължи на санкционния ѝ характер. Знаейки предварително, че при осъществяване на дейността си с ГМО, биха могли да възникнат вреди, които след това трябва да се обезщетяват, лицето би взело всички необходими мерки и би спазвало всички изисквания за сигурност, за да предотврати отрицателните последици. Обезщетението на вредите, причинени от работата с ГМО, води до намаляване на актива на неговото имущество, т.е. до една неблагоприятна за него правна последица. Превантивното действие на гражданската отговорност би мотивирало всички, които предприемат дейност с ГМО, да правят инвестиции в изследване на тяхното въздействие върху околната среда или да намаляват обема на своята активна дейност.

Компенсацията и превенцията са двете най-важни задачи на гражданската отговорност. И двете са насочени към защита на правните интереси на лицата и най-вече на хората. Специално в областта на ГМО би могло да се отбележи, че

¹ *Професор по Облигационно право в НБУ.*

гражданската отговорност, защитавайки интересите на гражданите, защитава и интересите на обществото от съществуването на здравословна околна среда като гори и земеделски земи.

2. Законът за ГМО принадлежи към правните материи, при които националните намерения за правно регулиране трябва да бъдат съобразени в значителна степен с европейскоправните изисквания. В този смисъл и българският ЗГМО се разглежда като имплементиране на съответните директиви на Европейския съюз в национално право. В областта на отговорността има правни постановки като напр. чл. 189 I, III от Договора за ЕС. Досега са приемани няколко директиви на Съвета на ЕС, които са се занимавали с генната техника².

3. За да се изясни правната същност на гражданската отговорност в разглежданата област се налага да се посочат определенията на основните понятия. "Генетично модифициран организъм" е организъм, включително микроорганизъм, в който генетичният материал е бил променен по начин, който не настъпва естествено при чифтосване и/или естествена рекомбинация. В това понятие не се включва човешкият организъм, както и организъм, получен чрез техниките и/или методите, посочени в чл. 2а от закона – пар. 1, т. 3 от Допълнителните разпоредби.

Генната техника се определя като съвкупност от методи за характеризирание и изолиране на генетичен материал, за образуване на нови комбинации от генетичен материал, както и за въвеждане и размножаване на новокомбинирания материал в друга биологична среда. Генната технология е част от всеобхватното научно направление биотехнология, която се занимава с целенасоченото използване на живи организми за целите на човека.³ Генната технология се изгражда на основата на молекулярната биология.

Генната технология обаче представлява двулико явление. Още от началото на нейното използване върви дискусия за рисковия ѝ характер. Предмет на дискусиите, които са започнали в света много преди да се приемат националните правни режими, са въпроси за необходимостта от закони и в частност необходимостта от уредба на гражданската отговорност. Основанието за това са предимно хипотетично обосноваваните рискове на генната техника. Особените рискове на генната техника

² Директивата за прилагане на генетично променени микроорганизми в затворени системи от 23.4.1990г., която по начало е насочена към защита на околната среда и здравето, като в нея обаче няма разпоредби за отговорността. Друга директива е Директивата за Съвета от 24.4.1990 за съзнателното освобождаване на генетично променени организми в околната среда, която преследва целта да обезпечи защита на човешкото здраве и околна среда. Трета директива е Директивата за защита на работниците срещу опасността от биологични вещества при работа с тях . Влияние върху отговорността оказва и директива 85/374 от 25.7.1985 г. относно отговорността за вреди от продукти.

³ Reuber N. Lebens- und Gesundheitsschutz und Gesetzesvorbehalt unter besonderer Beruecksichtigung der Gentechnologie, Koeln, 1993, S. 6.

произтичат от това, че обектите, които са третирани, са живи организми, чиято реакция от извършените манипулации трудно би могла да се прецени от гледна точка на въздействието върху околната среда.⁴ Освободени микроорганизми и вируси могат по принцип да се разпространят в околната среда неограничено, да се размножат и положението да стигне до там, че първоначалното състояние на околната среда да не може да се възстанови. При това разпространение могат да настъпят промени на първоначално програмираната генетична информация. Изобщо не може да се изключи настъпването на мутации или друго нежелано събитие, поради което съществува риск. Биха могли да се обособят две рискови групи: рискове при манипулации с организмите, които може да са били патогенни още преди тяхното генетично модифициране и рискове от целенасочено или неконтролирано освобождаване или пускане в оборот на генетично променени организми.

Докато проблемът с изследването на патогенните изходни организми не е нов и в известна степен клони към работата с общоопасни вещества, продължават да съществуват неизследвани рискове за здравето на хора и животни, както и за интактната околна среда, тогава, когато се надхвърли сферата на лабораторните опити. Мислимо е, наред с предизвикването на познати болести, да се появят съвсем нови картини на болести, както и ускорено изтласкване на популации от тяхната естествена среда. Това би довело до една значителна намеса в екосистемата като цяло. При това трябва да се има предвид, че не може да се направи разграничение между съзнателното и несъзнателното освобождаване, между нормалната дейност и нарушението.

Рисковете могат да се изразят в появата на болестотворни за изследователския персонал и околната среда организми. По тази причина в САЩ през 1976 г. се приема директива за много стриктни мерки за сигурност.⁵

4. С приемането за законите за регулиране на дейността с ГМО голяма роля играе и въпросът на отговорността. За разлика от България, в която чл. 144 ЗГМО се прие едва през 2010 г., повечето закони на ЕС от втората половина на 20 век съдържат самостоятелни разпоредби за гражданската отговорност. При обмисляне на концепцията за отговорността основните въпроси са гравитирали около това, коя система на отговорността да се приеме – виновната или гаранционната и как да се улесни доказването на основанието на отговорността и да се облекчи положението на пострадалия.

⁴ Bock, W. Schutz gegen die Risiken und Gefahren der Gentechnik? Texte und Materialien der Forschungsstaete der Evangelischen Studiengemeinschaft. Reihe 29, 1990, S. 3.

⁵ Brocks, D. /Pohlmann, A. /Senft, M. Das neue Gentechnikgesetz, Muenchen, 1991, S. 48.

Могат да се разграничават два основни модела. В рамките на първия модел се застъпват две преобладаващи становища. Първото засяга въвеждането на обективната отговорност за вреди, причинени от източници на повишена опасност, като напр. отговорността за атомна енергия, околна среда. Тук спада и генната техника. Алтернативата е виновната отговорност.

Вторият модел е създаване на гаранционен фонд, от който да се изплащат обезщетения на засегнатите от ГМО лица⁶.

В сферата на генната техника законодателството веднага се ориентира към отговорност независимо от вината. Според чл. 144, ал. 1 ЗГМО всеки, който отглежда ГМО и причини другиму вреди, изразяващи се в замърсяване на култури, отглеждани в съседни имоти, е длъжен да ги обезщети. Отговорността е обективна, защото вината не е предвидена като задължителен елемент от фактическия състав на отговорността. Нормата следва да се тълкува ограничено, поради което всяка друга отговорност, обусловена от работа с ГМО, следва да се подчинява на общия състав на деликтната отговорност, установен в чл. 45 ЗЗД. Според него отговорността е виновна, а вината се предполага до доказване на противното – чл. 45, ал. 2 ЗЗД. Специалният състав на отговорността по чл. 144 ЗГМО е много тесен. Той обхваща само имуществени вреди – причинени загуби и пропуснати ползи – чл. 144, ал. 2 от закона. Неимуществените вреди не са обхванати от гаранционната отговорност и подлежат на обезщетяване по общия ред – по силата на общата деликтна отговорност по чл. 45 ЗЗД, която е виновна.

Причината за настъпване на вредите са дейности, свързани с отглеждане на ГМО. Вредата трябва да е причинена непосредствено на съседни имоти, а причината за вредите могат да бъдат или самите ГМО или гените, използвани за съответната модификация, включително съпътстващите маркетни гени, както и, при установен хоризонтален пренос на гени, преносът на генетичен материал от генетично модифициран организъм в друг организъм, извършван от вируси, без човешка намеса. Следователно, законът визира като основание на отговорността не само съзнателната човешка дейност, но и процесът на пренос на гени от генетично модифициран

⁶ Малките познания на плоскостта на каузалното въздействие на веществата и методите върху околната среда изискват във всички области на правото нови модели на регулиране. Един такъв модел е моделът на фонда. Обяснението за това е, че причината за вредите или причинителят на вредите не могат винаги да се докажат с обвързваща сигурност. Поради това се заражда идеята за създаване на фонд или пул, от който потенциалните жертви могат да искат обезщетение, без да е необходимо да изпълняват другите изисквания, които поставя пред тях деликтният процес. Предимствата на този метод са, че пострадалият се освобождава от тежестта да доказва кой е причинителят на вредата, предотвратява се възможността причинителят на вредата да е неплатежоспособен и рискът се разпределя между множеството лица, които са потенциални причинители на риска и участват с вноски във фонда или пула. Разбира се този метод има и своите негативни страна, като напр. отслабване на превантивната функция на задължението за обезщетение.

организъм върху съседен и засят с ГМО имот, ако това е естествен процес, а не е резултат на човешката дейност. Този, който отглежда ГМО, отговаря и за вредите, причинени на съседен имот, дори да се докаже, че заразяването на съседния имот е резултат от действието на природни сили, т.е. той поема риска от заразяване на съседен имот и когато това заразяване е причинено от обективни, природни закони.

Следователно, може да се констатира, че у нас е въведена строга обективна отговорност за вреди, причинени от ГМО, но тази отговорност има много тясно приложно поле – само тези ГМО, които се използват в растениевъдството. Отнася се до замърсяване само на земеделски култури. Не е предвидена максимална граница на отговорността. По своята характеристика отговорността по чл. 144 ЗГМО е деликтна, обективна, обхваща само имуществените, но не и неимуществени вреди и е неограничена по размер. Следва още да се отбележи, че у нас е установен казуистичен правен режим на отговорността за вреди от ГМО.

Пострадалият трябва да доказва, че той е претърпял вреда от определен организъм на определен ползвател. По-нататък трябва да доказва определени обстоятелства, които говорят за това, че вредата е причинена именно от генно променените свойства на организма. Тези обстоятелства могат да се установят от вида на вредата, времето и мястото на нейното настъпване, протичането на генотехническите работи. В тази връзка трябва да се осигури на пострадалия достъп до информация. Предмет на доказване са претърпените загуби и пропуснатите ползи, както и причинната връзка между действието на ГМО и вредите. ГМО трябва да е условие, без което не би настъпила вредата. Един от начините на доказване на каузалността е да се установи, че същият този ГМО е предизвикал увреждания и при други потребители- напр. заразявания от един и същи тип. Индиция за каузалност е и обстоятелството, че лицето, което използва ГМО, е нарушило изискванията и инструкциите за безопасност, особено ако това е проява на неговата груба небрежност. От друга страна е необходимо ГМО да е в състояние да причини точно такава вреда, каквато е конкретно настъпилата, т.е. да е адекватна причина за вредата. Ако се докаже, че са налице вреди на съседен имот и са използвани ГМО, които са адекватна причина за конкретната вреда, се смята, че е доказан фактическият състав на отговорността и не е нужно да се доказва, че ползващият ГМО е нарушил конкретно правило за безопасност. Действително, българският закон допуска отговорност дори тогава, когато вредите са резултат на установен хоризонтален пренос на гени, т.е. когато няма намеса на човека, когато липсва човешко поведение, но и тук се изисква причинна връзка между ГМО и унищожаването или повреждането на реколтата. Затова не би отговарял ползвателят на ГМО, ако неблагоприятният резултат се дължи единствено на действието на природна сила – напр. на буря, суша

или наводнение. Затова, ако свойствата на ГМО, които почиват на генотехнически работи, като се имат предвид и особените обстоятелства на конкретния случай, са в състояние да предизвикат възникналата вреда, се предполага, че вредата е причинена от тези свойства. Едно такова предположение отпада, ако е вероятно, че друго обстоятелство е причинило вредата. Когато съседните на засегнатата продукция имоти, в които се използват ГМО, са повече от един и не може да се установи, ГМО от кой имот е причинил щетата, възниква солидарна отговорност *analogia legis* по силата на чл. 53 ЗЗД.

Доказването на вредата, причината и причинната връзка е индичия за неправомерно поведение. Ползващият ГМО не може да се освободи от отговорност като докаже, че е спазил всички административноправни изисквания при използването на ГМО. Защото законът урежда административните задължения на ползвателя на ГМО, но по принцип нищо не казва за гражданскоправните изисквания за дължимата грижа.

5. И така, определени дейности, които са свързани с повишена опасност като работа с ГМО, не са забранени по принцип, но те не могат да бъдат извършвани за сметка на лицата, които търпят вреди от тях.

Отговорността за вреди е изключение от генералната клауза по чл. 45 ЗЗД, т.е. от виновната отговорност, затова тя трябва да бъде изрична, а правната норма, която я установява, да се тълкува ограничено. Особено когато дейността е търговска и обслужва само комерсиалните интереси на ползвателя на ГМО и само той извлича ползи от тях, на същия следва да се възложи и риска, а увреденият трябва да разполага с обективната гаранционна отговорност. Гаранционната отговорност е по-строгий деликтен режим спрямо виновната отговорност и принуждава използващите ГМО в своята дейност в по-голяма степен да предотвратят настъпването на вредите чрез предприемане на мерки за сигурност и намаляване обема на дейността си. Виновната отговорност е по-малко ефективна, защото възможните вреди биха били непредвидими и за оптимално добре подготвения професионалист, така че би отпаднала претенцията за централния риск на генната техника.

6. Какво е значението на нивото на техниката и науката за възникване на гаранционната отговорност? Може ли ползвателят на ГМО да се позове на факта, че науката още не е намерила средства за да се предотврати отрицателният ефект на въздействието на ГМО? Според мене отговорът трябва да бъде отрицателен. Отговорността е обективна и причинителят не може да се освободи от нея, дори ако докаже, че не е могъл да избегне неблагоприятните последици, защото е спазил

всички изисквания.⁷ Ползвателят отговаря и тогава, когато в резултат примерно на земетресение или терористичен акт са освободени в пространството патогенни, генетично променени и вредоносни организми.

7. Размерът на вредите, за които се търси обезщетение, е ограничен до загуби и пропуснати ползи, но не е ограничен от някаква максимална горна граница. Освен това граждански отговорното лице не може да прави възражение, че исканото обезщетение надхвърля стойността на самата земеделска земя. Защото, както в други страни, така и у нас стойността на земеделската продукция многократно надвишава цената на земята. Разноските по възстановяването на земята до първоначалното ѝ състояние и рекултивирането на земята, по окончателното изчистване от заразяването ѝ с ГМО, следва да бъдат покрити от граждански отговорното лице независимо от техния размер.

Civil Liability for damages caused by Genetically Modified Organisms by Prof. Dr. Polyana Goleva

For the first time in our country the civil liability for damages caused by genetically modified organisms is regulated in art. 144 of the Law on the genetically modified organisms. This is happened in 2010 by the amendment of the Law. (Official Journal Nr. 25/2010). The subject of the new regulation is the tort liability. The function of the liability is to compensate the damages and to prevent further injuries. The new regulation is a result of the implementation of some directives of the European Union on this field.

According to art. 144 of the over mentioned Law everyone, who uses Genetically Modified Organisms and causes another persons damages as contamination of agricultural products, situated in the neighborhood is obligated to compensate the damages. The liability is objective and doesn't depend of the fault of the wrongdoer. The scope of the liability are only material damages. Pain or suffering damages are not covered by this kind of liability.

⁷ Така Hirsch/Schmidt – Didczuhn. Die Haftung fuer das gentechnische Restrisiko. Versicherungsrecht, 1990, S. 1193, Rz. 15.